

О. Радзівілл,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
та галузевих правових дисциплін
Київського університету права
Національної академії наук України

І. Толкачова,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного
та адміністративного права
Національного транспортного університету

СВІТОГЛЯДНІ ЗМІНИ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ВАЖЛИВІ ПРОЗРІННЯ І ВИКЛИКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Постановка проблеми. Глобальне міжнародне співтовариство, як найбільш масштабна, але й наділена найменшим історичним досвідом соціальна система, що набула ознак цілісності лише в другій половині ХХ ст., нині переживає свою першу всеохопну кризу. Причини її пов'язані з сучасним «ентропійним» станом колективної свідомості Людства, що трансісторично також перебуває в процесі становлення. Його істотно прискорили такі здобутки загальнолюдського значення, як наука, міжнародне право і масмедіа. Але спричинені ними швидкі світоглядні зміни на зламі тисячоліть, виявляють свої негативні аспекти, впливаючи через масмедіа на емоції широких верств з руйнівними наслідками для всіх рівнів соціально життя – від самодостатності індивіда і здорових родинних відносин – до стабільного міжнародного правопорядку і можливостей солідарної творчості міжнародного співтовариства. Це вже створило безліч загроз міжнародній безпеці і підриває спроможність людства адекватно долати глобальні виклики сучасності.

Метою статті є аналіз нових аспектів різномасштабних процесів

соціальної і культурної динаміки, виявлених в контексті сучасних світоглядних змін в колективній свідомості всього людства і їх екстраполявання на сучасні кризові процеси міжнародного правопорядку.

Аналіз досліджень і публікацій. Зв'язок стану суспільства і його колективної свідомості досліджували О. Шпенглер, М. Вебер, В. Вундт. Право як кумулятивне втілення типових характеристик природи людини досліджує більшість соціологічних концепцій: психологічна – Л. Петражицького; аутопоетична – Г. Тюбнера; комунікативна – Ю. Хабермаса, Н. Лугмана, М. ван Хука. Вплив масмедіа на колективну свідомість аналізують Г. Маркузе, Ж. Бордріяр, Г. Ініс, М. Мак-Луан. Інформаційну безпеку досліджують Ю. Горбань, В. Халамендик, Є. Євдокименко, В. Мельничук та інші.

Виклад основного матеріалу. Процеси, що спричинили глобальні світоглядні зміни сучасності, мають різну тривалість та інерцію їх реалізації в часі, виявляючи у послідовності свого прояву – обумовленість наступних змін попередніми. Так, епістемологічна революція І. Канта кінця ХVIII ст., «дифузія» якої триває

й донині, – виявляється системною рефлексією на стихійне пробудження колективної свідомості європейців в ході соціальних рухів Відродження і перших століть нового часу. У свою чергу, кантівська система філософії, побудована на аналізі властивостей нашої свідомості, активізувала розвиток знань про природу людини з протиріччями і взаємовпливом її раціональної та емоційної складових, що, зрештою, спонукало до постмодерної ревізії «докантівських» світоглядних основ нового часу [1, с. 28]. Виклик постмодернізму – системності, цілісності, стандартизації та іншим чинникам, які підтримували в колективній свідомості «корисну фікцію» впорядкованості (істотно посприявши, на певному етапі, і її забезпеченню) – змусив усвідомити низку недоліків, що поступово проступали на тлі позитивних здобутків прогресивного людства в останні кількасот років, а нині набули таких загрозливих рис, що викликають у деякого стихійне прагнення повернутися до «темних віків» середньовіччя.

Кумулятивним втіленням цих недоліків можна вважати стиль і практику взаємодії благополучної меншості людства, наділеної все зростаючими можливостями, з його більшістю, можливості якої лавиноподібно скорочуються, наближаючи її до стану «мас», позбавлених правосуб'єктності. При всій важливості прозоринь постмодернізму, притаманні йому релятивізм, легкість і поверхневність світоглядних основ, стилю поведінки і навіть відношення до життя, – обернулись неспроможністю до результативних конструктивних дій – значної частки тієї «еліти», що зростала в інформаційному полі постмодернізму, і подекуди демонструє непридатність до виконання своєї місії з фахової й моральної точок зору.

Тенденція приходу до відповідальних посад в державах і міжнародних установах «фейкових» виконавців – видається загальним, тривожним

для всього міжнародного правопорядку, симптомом. За корумпованими функціонерами все очевидніше проглядають сили з невизначеною суб'єктністю й деліктоздатністю, що мають значні можливості і прагнення – знищити будь-яку правову врегульованість, прозорість і прогнозованість публічних відносин. Гіпертрофовано загострюючи, через привласнені масмедіа, – поточні недоліки реалій і переконуючи суспільства, що їх висуванець «подолає всі проблеми», вони, шляхом демократичних процедур і значних витрат на маніпуляцію масовою свідомістю, – прагнуть досягти свого тіньового всевладдя. Проте у їхніх маріонеток виявляються власні неочікувані інтереси, тільки-но вони отримують доступ до владних ресурсів, тож на тлі загального зниження будь-якої прогнозованості подій, очевидним залишається одне: маніпулятивно нав'язані суспільству керманічі, швидкими темпами руйнують ті соціальні системи, добросовісно управляти якими, вони підрядилися на відповідних посадах, склавши відповідну присягу. Крім того, у них на порядку зростає можливість – дискредитуючи через підконтрольні їм масмедіа демократичні цивілізаційні надбання людства – встановлювати диктатури, ще небаченого типу.

Емпіричні дослідження і розвиток матеріалістичного світогляду – став ще одним напрямком світоглядних зрушень нового часу. Успіхи природничих наук і техніки, побудованих на матеріалістичних (чуттєвих) основах пізнання, поступово обернулися витісненням з колективної свідомості належної уваги до нематеріальної складової буття, що мало особливо негативні наслідки для соціальної сфери, де набули поширення технократичні концепції управління соціальними процесами. Апофеозом і глухим кутком у розвитку цієї тенденції стала примітивізація світоглядної основи значної частки людства і зведення її основних мотивацій – до «задоволення потреб».

Повернення ідеального буття у комплексне сприйняття й відображення реальності — стало важливою складовою сучасних «постматеріалістичних» світоглядних змін: Людство пізнає реальний світ у єдності його взаємопов'язаних і переплутаних живих і неживих утворень, матеріальних і духовних процесів [1, с. 34]. Незважаючи на здатність людини чуттєво, тобто безпосередньо, сприймати лише матеріальний світ, система знань поступово опановувала елементарні прояви ідеального — математичні формули, закони симетрії й гармонії. Однак, такі комплексні системи, як мова, право, етика, естетика, історія, незважаючи на тривале їх дослідження, — ще перебувають в процесі повномірного усвідомлення їх закономірностей, що має стати важливим кроком до набуття ними зрілості на новій світоглядній основі. Всі ці, переважно ідеальні за природою, системи є продуктами колективної духовно-інтелектуальної творчості, а їх інституціалізовані форми в своєму розвитку все більше наближаються до ідеалу їх соціального призначення — організовувати суспільство через стабільно адекватну готовність до різноманіття викликів реальності.

Кумулятивну характеристику нематеріальної основи суспільства найбільш узагальнено відображає поняття «стан колективної свідомості», що охоплює реально невичерпне різноманіття складових — від миттєвих мотивацій до світоглядних традицій, здатних століттями визначати основні показники культури і стилю мислення в тому чи іншому суспільстві. Стан самого суспільства — інший кумулятивний показник, який також може мати цілий спектр характеристик — від сталого процвітання до руїни. Погляд на історію як на «соціальну і культурну динаміку», дозволяє розрізнити специфіку цих двох взаємопов'язаних уможливлених характеристик суспільства в його історичному русі, належним чином враховуючи вплив на його

матеріальне життя ідеальних чинників, втілених в культурі, яка слугує фундаментальною системоутворючою основою колективної свідомості суспільств різних масштабів і складності. В найширшому сенсі культура включає: систему цінностей; систему знань; систему регулювання суспільних відносин і систему естетичного виховання емоційної складової природи людини, але в різних суспільствах у різні історичні періоди вона має різні засоби і різні можливості впливу на стан колективної свідомості.

Можливо, найважливіше світоглядне питання, що постає, тільки-но ми визнаємо наявність ідеального буття: «Чи наділена історія сенсом?» В роботі «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані» І. Кант доводить наявність у розвитку людства мети — утворення правопорядку, відповідного вселенським законам і досягнення людством «громадянського стану публічної державної безпеки» [2, с. 6]. Це завдання Людства є найскладнішим і тому вирішується в історії найпізніше, оскільки потребує правильного розуміння людьми природи досконалого публічного устрою, яке може забезпечити тільки тривалий історичний досвід і культура, що акумулює й систематизує його в колективній свідомості та інституційній структурі суспільств. З цієї точки зору трансісторичний поступ людства являє собою розбудову, зі зростаючим прискоренням, — все нових «поверхів» та вимірів в організації людських спільнот, що, відповідно, розкриває нові аспекти буття ідеального і відображається в їх колективній свідомості. В перспективі, цей рух має досягнення людством стану, значно стійкішого за всі його стани в попередній історії.

Крім нерівномірно загального поступу, в історії людства відомі два радикальні повороти в суспільних відносинах і колективній свідомості: неолітична революція і революційні зміни нового часу. Ці зрушення розділяють

три нерівні за тривалістю періоди, які в своїй послідовності утворюють діалектичну тріаду.

Впродовж першого, найбільш тривалого (бл. 40 тис. р.), «доісторичного» періоду, який завершився неолітичною революцією, єдиною формою організації людських колективів були роди, в яких за десятки тисячоліть сформувалося гармонійне співвідношення «батьківського» й «материнського» права та відповідний стиль суспільних відносин: спокійне й шанобливе відношення людини до свого соціального й природного довкілля, відчуття спорідненості з ним та природне відчуття «правосуб'єктності» будь-якої з його сутностей.

Впродовж другого періоду, тобто починаючи з неолітичної революції (X–V тис. до н.е.) і впродовж всієї наступної «епохи цивілізації» (з V тис. до н.е.), яка на значній території планети подовжується донині, лавиноподібно зростає різноманіття, величина і складність соціальних систем, з-поміж яких новим типом суспільств постають «будівничі регіональних цивілізацій», як це показав А. Тойнбі. В протистоянні з «варварським» світом вони визначають особливості всієї епохи, охарактеризованої Т. Гоббсом як «війна всіх проти всіх». Конфлікт «материнського» й «батьківського» права; проблеми батьків і дітей; експлуатація людиною людини і природи, загальне панування агресії, насильства й поневолення та інші негармонійні відносини, властиві цьому періоду, характеризують його як антитезу (заперечення) характеристик першого «донеолітичного» періоду. Для забезпечення регіональних цивілізацій необхідним обсягом ресурсів, потреба в яких постійно зростає, здійснюється політичне та ідеологічне насильство та все більш радикальна дегуманізація суспільних відносин. Станово-кастовий устрій зі спадково закріпленим нерівноправ'ям формує відповідний світогляд, в основі якого лежить «суб'єкт-об'єктне» відношення

панівних верств (репресивної та ідеологічної верхівки) до підвладного населення. Цей стиль поширюється на будь-які стосунки, де одна сторона, що діє як суб'єкт, що має ситуативні переваги над іншими, – сприймає й використовує останні як «об'єкти», тобто знаряддя своїх потреб і прагнень. Тоталітарні релігії закріпили обґрунтування й сакралізацію такого стилю, сприяючи витісненню з людської свідомості – як відчуття власної правосуб'єктності, так і повагу до правосуб'єктності інших.

Третій період (синтез, «заперечення заперечення») починається з нового часу в наймолодшому з регіональних суспільств – Західно-християнській регіональній цивілізації, в якому визріває ідея громадянського суспільства з верховенством права, принципом стримування і протидії, рівними правами громадян та іншими важливими характеристиками цього нового історичного ідеалу. На відміну від родо-племінного і станово-кастового, громадянське суспільство мислиться як таке, що має об'єднати все Людство, причому, не як уніфіковану єдність, забезпечену ідеологічним та військово-політичним примусом, а як мультикультурну співдружність зрілих націй, державні утворення яких забезпечують їхні інтереси в міжнародному співробітництві.

У перші ж століття нового часу національні держави після невдалих спроб силою вирішувати спірні питання – приходять до необхідності регулювати свої відносини нормами міжнародно права, пройшовши в процесі становлення цього інституту чотири етапи – від Вестфальської системи міжнародних відносин до системи Статуту ООН. Весь цей час поступово визрівають і ті елементи культури «колективного Заходу», які стають основою колективного світогляду всього людства, діючи як системотворчі чинники глобального рівня [3, с. 24]. Крім філософських і гуманістичних доктрин, з-поміж них

розвиваються і набувають зрілості такі нові інститути, як наука, міжнародне право і масмедіа, роль яких стає все більш історично значимою.

Зрозуміло, що для забезпечення солідарності всього людства цих складових культури виявилось недостатньо, тим паче, що в своєму розвитку вони не завжди спрямовані на зміцнення його співдружності. Тож, досягши (лише на кінець XX ст.) стану дійсно глобального міжнародного правопорядку, людство наразилось на зламі тисячоліть на кризу, ескалація якої триває, а наслідки видаються непередбачуваними.

Зв'язок стану суспільства, його успішності чи занепаду – з набором і співвідношенням типових характеристик його індивідів – досліджується з кінця XIX ст. До цього спонукали, з-поміж іншого, складності з реалізацією ідеалу правової рівності індивідів в громадянському суспільстві, який визрів впродовж нового часу в ході становлення таких форм соціальної активності податного стану, як парламентаризм, виборче право, народовладдя, правові засоби захисту прав тощо, та набуття ними зрілості в національній державі – новій, в історичному сенсі, формі держави. Але вкорінений, за кілька тисяч років епохи цивілізацій, – «суб'єкт-об'єктний» стиль міжособистісних відносин, притаманний свідомості станово-кастових суспільств, впродовж нового часу лише набуває нових форм. Його не було подолано ні картезіанською філософією, ні релігійними реформаторами, ні діячами Просвітництва. Наймасштабнішим втіленням суб'єкт-об'єктного стилю у відносинах нових «еліт» і керованих ними «мас» – стала «одномірна» людина індустріального суспільства і такі світоглядні конструкти, як вульгарний матеріалізм, тотальна вестернізація суспільств з відмінними культурними традиціями, розуміння історії як виключно прогресу, технологічні моделі суспільного устрою

і бездушна практика їх реалізації – від хмарочосів, гіпермаркетів і фастфуду до газових камер, «гулагів» і «пунктів общепиту».

Наукові здобутки на зламі тисячоліть в розумінні людської природи сприяли усвідомленню пріоритету в соціальних процесах – індивідуальних людських ідеалів і мотивацій, кумулятивний ефект від яких визначає й відповідний стан суспільної свідомості. Ідеї постмодернізму сприяли їх впровадженню – як у повсякденну етику суспільних відносин, так і в нові підходи до організації публічно порядку. В сучасній доктрині й міжнародних актах розуміння первинності індивідуальних характеристик по відношенню до дієвості соціальних інститутів виявляється в таких поняттях, як «людський потенціал», «людський капітал», «людський вимір» тощо.

Окремої уваги заслуговує теорія суспільства Н. Лугмана [4, с. 421], зосереджена на характері міжособистісних комунікацій, як основі соціальної організації. Його модель суспільства – це генералізований процес безлічі циклічно відтворюваних комунікацій, в основі якого діють інтерсуб'єктивні комунікації, фундаментальним посередником яких виступає мова. В ході історичного ускладнення структури суспільств розвиваються й інші посередники, залучені до формування все більш складних публічних комунікацій, які однак – і діють через міжособистісні комунікації, і впливають на них, формуючи все ефективніші засоби впливу на суспільні настрої, що, серед іншого, обертається втратою індивідами можливості в безпосередньому інтерсуб'єктивному спілкуванні – відстоювати як власну точку зору, так і власну самотність.

У зв'язку з цим, варто звернути увагу на ще один важливий аспект індивідуальних характеристик – їх емоційну основу. Людина Розумна, відносячись до приматів, залишається вкрай

емоційною істотою, а вся енергетика суспільних відносин і донині базується на емоційній природі людини. Чим складнішим стає суспільство, тим більше значення має «забарвлення» емоцій: підтримка їх високого естетичного рівня не лише забезпечує належний рівень культури в суспільних настроях, але й тривалість «енергетичної дії» їх емоційної складової в гармонії з іншими складовими культури. Низькі ж емоції, на зразок «тваринного магнетизму» ідеального споживача, при їх задоволенні – знову занурюють особу в сонну апатію, а при незадовільненні – роблять її хижою й дратівливою.

Саме «емоційний голод» в суспільстві стає причиною збайдужілості його більшості до поточних викликів реальності, відкриваючи можливості для маніпуляцій масовою свідомістю, коли в процесі задоволення найпростіших емоційних потреб (типу «налякай мене» або «розсміши мене») – в масову свідомість здійснюються ін'єкції необхідних маніпуляторам ідей [5, с. 223].

Висновки. Масмедіа, які стали найбільш поширеними сучасними посередниками комунікацій, масово зраджують основний свій історичний і соціальний функції – забезпечувати суспільство надійною достовірною інформацією. Вони все частіше діють як знаряддя маніпуляцій масовою свідомістю на потреби замовників з великими коштами і антисоціальними мотивами, які намагаються гальмувати рух до глобального поширення ідеалів громадянського суспільства і заміни в колективній свідомості суб'єкт-об'єктного стилю і практики відносин – на рівноправні інтерсуб'єктивні, в яких кожна особа визнає рівні права і гарантує своєю поведінкою – рівні можливості інших учасників.

Проте цей процес має й низку непередбачених замовниками наслідків. Продукуючи все більш надумані, несправжні, фейкові збудники

емоцій, масмедіа викликають, зрештою, повну байдужість – до них і до всього, що вони транслюють. Природа людини швидко (позараціонально) розпізнає й ігнорує «несправжні» збудники емоцій, тож всі «гіперреальності», у створенні яких масмедіа витрачають все більше ресурсів, – не спроможні задовольнити емоційний голод споживачів, перетворюючи їх на ненаситні до все нових і нових збудників, і в той же час – все більш збайдужілі маси. Як наслідок, сучасний світ переобтяжений соціальними верствами, які Ж. Бодріяр визначив як «мовчазну більшість», безвідповідальну по відношенню – як до долі своїх суспільств, так і до долі світу в цілому, але й дуже «вибухонебезпечно» від будь-яких випадкових маніпулятивних впливів, в силу своєї нездатності і небажання – керуватися нормами гармонії, моралі, права, естетики – будь-чим, що перебуває за межами їх поточного прагнення задовольняти власні емоції.

У науковій статті детально проаналізовано витоки сучасної кризи міжнародного правопорядку, в контексті різноінерційних світоглядних змін в колективній свідомості людства – як глобальної соціальної системи, що тільки набуває ознак єдності. Наочно показано, як рефлексивна філософія Іммануїла Канта, активізувавши дослідження в царині наук про людину і суспільство, втілилась в постмодерній ревізії «докантівських» світоглядних основ нового часу, сприяючи поширенню інтерсуб'єктивного стилю суспільних відносин – необхідної умови реалізації ідеалів громадянського суспільства.

Показано, як на противагу суб'єкт-об'єктному стилю відносин, що формувався з неолітичної революції і домінує в епоху цивілізацій, інтерсуб'єктивний стиль базується на апріорному визнанні правосуб'єктності сторін комунікації

і гарантуванні їх рівних можливостей у формуванні правил суспільного договору, як основи розбудови громадянського суспільства на будь-якому рівні соціальної організації. Зокрема, впродовж нового часу національні європейські держави після невдалих спроб силою вирішувати спірні питання приходять до необхідності регулювати свої відносини нормами міжнародного права. В цей же час визрівають і ті елементи культури «колективного Заходу», які стають основою колективного світогляду всього людства, діючи як системотворчі чинники глобального рівня: на тлі філософських і гуманістичних доктрин, набувають зрілості такі нові інститути, як наука, міжнародне право і засоби масової інформації.

Зроблено припущення, що сучасна активізація руху людства до ідеалів громадянського суспільства супроводжується й активізацією сил, зацікавлених у збереженні суб'єкт-об'єктного стилю суспільних відносин від міжособистісних до міждержавних і міжцивілізаційних. Задовольняючи «емоційний голод» пасивної більшості сучасних суспільств, ці сили через підконтрольні їм масмедіа вдаються до маніпуляцій масовою свідомістю, здійснюючи ін'єкції вигідних їм наративів.

Ключові слова: міжнародний правопорядок, колективна свідомість людства, міжнародне співтовариство, різноінерційність світоглядних змін, інтерсуб'єктивний стиль комунікацій.

Radzivill O., Tolkachova I.
Worldview changes at the break of the millenniums: important insights and challenges for the international legal order

The scientific article analyzes in detail the origins of modern crisis

of the international legal order, in the context of different inertial worldview changes in the collective consciousness of humanity – as a global social system that is only acquiring signs of unity. It is clearly shown how the reflective philosophy of Immanuel Kant, having activated research in the field of human and social sciences, was embodied in the postmodern revision of the “pre-Kantian” worldview foundations of the modern era, contributing to the spread of the intersubjective style of social relations – a necessary condition for the realization of the ideals of civil society.

It is shown how, in contrast to the subject-object style of relations, which has been formed since the Neolithic Revolution and dominates in the era of civilizations, the intersubjective style is based on the a priori recognition of the legal personality of the parties to communication and guaranteeing their equal opportunities in forming the rules of the social contract, as the basis for building a civil society at any level of social organization. In particular, during the modern era, national European states, after unsuccessful attempts to resolve controversial issues by force, come to the need to regulate their relations by the norms of international law. At the same time, those elements of the culture of “collective West” are also maturing, which become the basis of the collective worldview of all humanity, acting as system-forming factors at the global level: against the background of philosophical and humanistic doctrines, new institutions such as science, international law, and mass media are gaining maturity.

It is assumed that modern activation of the movement of humanity towards the ideals of civil society is accompanied by the activation of forces interested in preserving the subject-object style of social relations from interpersonal to interstate and

intercivilizational. Satisfying the “emotional hunger” of the passive majority of modern societies, these forces, through the mass media under their control, resort to manipulation of mass consciousness, injecting narratives that are beneficial to them.

Key words: international legal order, collective consciousness of humanity, international community, different inertia of worldview changes, intersubjective style of communications.

Література:

1. Pietras A. Pojęcie kategorii a problem granic poznania. Nicolai Hartmann

a Immanuel Kant. Czasopismo Filozoficzne. 2006. Vol 1. P. 22–40.

2. Kant I. Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View (Transl. by L. Wh. Beck). From Immanuel Kant, “On History”. The BobbsMerrill Co., New York, 1784. Reprint. 2006. P. 1–18.

3. Berman H. J. The Western Legal Tradition in a Millennial Perspective: Past and Future. Louisiana Law Review. 2000. 60 (3). P. 1–27.

4. Luhmann N. Introduction in System Theory. Canadian Journal of Sociology. 2013. 38 (3). P. 421–423.

5. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Пер з фр. В Ховкун. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2004. 230 с.

Дата надходження статті: 04.08.2025

Дата прийняття статті: 29.08.2025

Опубліковано: 22.09.2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0